

**TOPLUMSAL ELEŞTİRİ BAĞLAMINDA MÜFTÜ UYANIK FIKRALARI ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME**

Mehmet Yusuf ASLAN*

ÖZ

Mizahın insanlık tarihi boyunca sürdürdüğü toplumsal eleştiri işlevi fıkralarda da görölmektedir. Toplumun aynası görevini üstlenen fıkralar âdetleri, gelenek-görenekleri, kültürel, maddi ve manevi değerleri yansıtan ve sonraki kuşaklara aktaran halk anlatıdır. Fıkralar güldürme dışında insanları eğitime, eğlendirme, ders verme, terbiye etme, istenmeyen davranışları ve durumları eleştirme gibi fonksiyonlara sahiptir. Fıkra tipleri genelde belli bir tip etrafında ortaya çıkan, belirli bir sosyal çevreyi, zümreyi veya davranışı temsil yeteneği kazanan ve çevredeki çoğu insana göre farklı yönleri öne çıkan ya bütün dünyada ya da sadece bazı küçük yörelerde tanınan tiplerdir. Bu tiplerden biri olan ve Türkiye'nin değişik il ve ilçelerinde memur, müftü ve vaiz olarak görev yapan ve halen o bölgelerde bilinen ve fıkraları anlatılan Müftü Uyanık, fıkralarında toplumu güldürürken topluma önemli mesajlar vermektedir. Hazırcevap ve soyadı gibi uyanık olması ile bilinen Müftü Uyanık, bir yandan insanları eğlendirip hoş vakit geçirmelerini sağlarken diğer yandan toplumun aksak yönlerini, insanların eksikliklerini ironik bir dille ifade ederek ahlakî ve toplumsal değer yargıları savunmuştur. Çevresinde bulunan dini yozlaştıran, adaletsiz davranan, bulunduğu makamı kendi çıkarları için kullanan, cimri, yalancı, maddiyat düşkünü insanları mizahın gücüyle yere serer. O; baskıcı yöneticilere, otoriteye karşı halkı savunan, cömertlik, temizlik, misafirlik, aile gibi toplumsal değerlere sahip çıkmayanı eleştiren, adaletsizlik edene ceza veren bir tiptir.

Anahtar Kelimeler: Fıkra, Toplumsal Eleştiri, Müftü Uyanık

**AN EVALUATION ON MÜFTÜ UYANIK'S ANECDOTES IN THE CONTEXT OF SOCIAL
CRITICISM
ABSTRACT**

The function of the social criticism that humor has maintained throughout the history of humanity can also be seen in anecdotes. The anecdotes that act as a mirror of society are folk narratives that reflect customs, traditions, cultural, material and moral values and transfer them to the next generations. The anecdotes besides making people laugh, have educating, entertaining, giving message, criticising misbehaviors and situations functions, as well. Anecdote types are the types that have ability to represent a certain social environment group or behavior that usually emerge around certain type and whose different aspects are prominent compared to most people in the environment are known either all over the world or only in some small regions. Muftu Uyanık who is one of the these characters and serves civil servant, preacher and mufti in different towns and cities of Turkey and even today known in that area, has given important messages to society while making society laugh in anecdotes. Known for his being reportee and vigilang like his last name, he has ironically expressed the flawed aspects of society and the shortcomings of people with an ironic style and he has supported the morals and values of his society. With the power of the humor, he has overcome people corrupting the religion, behaving unjustly, using his position for his own benefits who are stingy, liars and materialistic. He is a character who defends citizens against oppressive rulers and authority and also criticizes those who do not protect social values such as generosity, cleanliness, hospitality, family and punishes those who commit injustice.

* Fırat Ünivesitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, myusufaslan@hotmail.com, Orcıd ID: 0000-0003-0022-5579

Keywords: Anecdote, Social Criticism, Müftü Uyanık

Giriş

İnsanın varoluşundan itibaren var olan mizah, toplumsal bir olgu olması nedeniyle içinde bulunduğu toplumdaki aksaklıklar karşısında en iyi savunma silahı olmuştur. Toplumdaki haksızlıklar, kötülükler, düzensizlikler, baskı, ahlaki durum, manevi değerler, toplumsal sorunlar mizah ile dile getirilir. Mizahın toplumsal işlevinin olması gerektiğini sadece güldürü unsuru barındıran mizahın değersiz olduğu fikrini çoğu araştırmacı savunur.

İnsan, doğası gereği kendisini sınırlayan durumlara karşı isyan edebilen bir varlıktır. Bu isyanını mümkün olduğu kadar kendisi dillendirmek ister ancak kendisi değişik nedenlerden dolayı gerçekleştiremediği zaman bunun başka kişilerce, farklı yol ve yöntemlerle gerçekleşmesi onu mutlu eder. İşte mizah, insanın bu isyan yolculuğunda baş edilmeyen, baskıcı, otoriter olan ile alay etme ve onlara karşı muhalefet etme yönleriyle farklı özellikler barındırır içinde. Bu yönden bakıldığında mizah, toplumda eleştiri söyleminin oluşturulması açısından önemli araçlardan biridir. Mizahla eleştirel düşünce arasında karşılıklı bir bağ vardır ve her ikisi de birbirini var eder, besler. Siyasal ve toplumsal kimliğin sağlıklı oluşumu ve gelişiminde mizahın katkısı büyüktür (Özdemir, 2010: 30). Toplumsal gerçekliğe gülünç, sıra dışı, eğlenceli, satirik bir dille yaklaşımın adı olan mizahın ana özelliği eleştirel olmasıdır ve mizah, toplumsal işlevi ile değerlendirilmekte, güldürürken sorgulamayı hatta yıkıcılığı içermektedir. Gelenekler, töreler, toplumsal sistem ve yönetimler, iktidarların yarattığı adaletsizlikler mizahın konusu ve temel eleştiri nesnesidir. (Avcı, 2003: 80).

Mizahın insanlık tarihi boyunca sürdürdüğü toplumsal eleştiri işlevi fıkralarda da görülmektedir. Toplumun aynası görevini üstlenen fıkralar âdetleri, gelenek-görenekleri, kültürel, maddi ve manevi değerleri yansıtan ve sonraki kuşaklara aktaran halk anlatılarıdır. Fıkralar genelde belli bir tip etrafında ortaya çıkan belirli bir sosyal çevre, zümreyi veya davranışı temsil yeteneği kazanan ve çevredeki çoğu insana göre farklı yönleri öne çıkan ya bütün dünyada ya da sadece bazı küçük yörelerde tanınan tiplerdir.

Fıkralar anlatıldığı toplum ve ortama göre birçok etki ve işleve sahiptir. Toplumumuzda fıkra denilince hemen insanların yüzünde bir tebessüm belirir. Fıkralar güldürme dışında insanları eğitme, eğlendirme, ders vermek, terbiye etmek, istenmeyen davranışları ve durumları eleştirme gibi fonksiyonlara sahiptir. Bu bağlamda Müftü Uyanık fıkralarının işlevlerine bakıldığında hem insanları eğlendirmek, hoş vakit geçirmelerini sağlamak hem de toplumsal aksaklıkları, çarpıklıkları gözler önüne sererek eleştirme, ahlaki ve toplumsal değer yargıları savunmak gibi işlevlerinin olduğu görülmektedir.

Müftü Uyanık, sadece namaz kıldıran ve vaaz veren bir din görevlisi değil, toplumdaki anlaşmazlıkları çözen, sosyal yönü çok kuvvetli, dışa dönük ve renkli bir sima olarak da hafızalarda yer edinmiştir. Zaten fıkra tipleri, sadece güldürü özellikleri olan komik tipler değildir. Silvan'ın önemli şahsiyetlerinden ve fıkra tiplerinden birisi olan Müftü Uyanık'ı ele alarak fıkralarında topluma verdiği mesajı, sosyal hayatta karşısına çıkan çarpıklıkları eleştiri bağlamında irdelemeye çalışacağız.

Fıkralarda Toplumsal Eleştiri

Güldürme ve eğlendirme işlevi fıkralar için oldukça önemli olmasına rağmen birçoğunun ortaya çıkmasında temel amaç toplumsal hayatta ortaya çıkan olumsuz durumları eleştirmek, güldürürken düzeltme yoluna gitmektir. Kısa olmasına rağmen oldukça yoğun bir anlatıma sahip olan fıkralar, az sözle çok şey anlatarak toplumsal düzenin sağlanmasına önemli derecede etki ederler.

Bir metnin fıkra özelliğini kazanması için öncelikle içinde mizahın olması gerekir. Bununla beraber beğenilmeyen, tenkit edilen bir durum ile alay söz konusu olup metin okunduktan sonra eğer gülme, hiciv ve hikmetli bir söz yoksa fıkranın anlatım veya yazımında sorun vardır (Şimşek, 2015: 199). Fıkra aracılığıyla toplumun değer yargılarına uymayan tutum ve davranışta bulunan kişiler uyarılırken çoğu zaman onların yanlışlarını veya hatalarını göstermek için fıkralardan yararlanılır. Dinleyenleri ve okuyanları güldürür ya da rahatsız eder, iğneler, kızdırır, yaralar. Bu nitelikleriyle fiske, iğne, şamar veya yumruk etkisi yapabilir (Öncül ve Çek, 2017: 25). Bu yönüyle bakıldığında toplum hayatında çıkan çarpıklıklar en belirgin şekilde fıkralar aracılığıyla anlatılır. Güldürücü özelliğiyle ön plana çıkan fıkralarda eleştiri de en az bu özellik kadar ön plana çıkar.

Her toplumda halkın tespit eden gözü ve konuşan dili olan fıkra tipleri aynı zamanda kültürün aktarıcısı konumundadırlar. Dünyaca tanınan fıkra tipleri, mizah kahramanları dikkate alındığında, bu tiplerin halkın eleştirel düşüncesinin sembolü oldukları görülür. Mizah ve halk felsefesinin temsilcilerinin en belirgin özellikleri arasında çağlar üstü yaşamları sayılabilir. Onlar, kendi yarattıkları zamanda, boyutta yaşarlar, dahası yaşatılırlar. Böylelikle zirve şahsiyetler temelinde bir milletin belleği, geçmişten geleceğe taşınır (Özdemir, 2010: 28).

Toplumda ortaya çıkan bütün olumsuzluklar fıkralar aracılığıyla kolayca eleştirilir. Nasreddin Hoca fıkralarının çok sevilip yayılmasının nedenlerinden biri verilen mesajlardır. Fıkra bu yönüyle bir hiciv aracı olarak kullanılmıştır. Tıpkı divan ve halk şiirindeki hicviye ve taşlama türlerinde şairin sembolik yollarla yaptığı eleştiri gibi, fıkralarda da belirli tip ve olaylar üzerinden sembolik ve gülünç anlatım tekniği kullanarak yapılan bir eleştiri söz konusudur. Eleştirinin hem münekkidine hem de muhatabına zarar vermeden hedefine ulaşabilmesi için de halkın içinden çıkan suni ya da tarihi tipler kullanılmıştır. Sözgelimi, adaletsizlik veya baskıdan şikâyet eden halk, doğrudan olaylara müdahil olmaktansa daha akılcı bir yöntemle fıkra kahramanını şikâyetlerinin sözcüsü olarak idarenin karşısına çıkar. Böylece konu ile ilgili olanlardan alay ve tenkit yoluyla uyarır (Düzgün, 2014: 1-5).

Fıkra tiplerinin buldukları bölgelerdeki baskılara, otoriteye karşı bir dik duruş, bir karşı koyuş sergiledikleri söylenebilir. Kurgan'a göre, "Nasrettin Hoca mizahı, kimi zaman haksızlığa, zulme karşı koymakla beraber, bir yandan da umutsuzluğu, fukaralığı, hatta açlığı dile getiren acı bir mizahtır" (Kurgan, 1986, 45). Toplumu olumsuz etkileyen yokluk, fakirlik gibi durumları konu edinen fıkra metinlerinde, Nasrettin Hoca'nın, iktidara ve onu temsil eden güçlere karşı sosyal adaletin savunucusu olma rolünü de üstlendiğini görmekteyiz. Hoca sadece eleştiren biri değildir aynı zamanda uzlaştırıcı bir yaklaşım da sergilemektedir. İncelenen Nasrettin Hoca fıkralarında, Hoca'nın bazen halkı temsil ettiği bazen de içinde bulunduğu görev

icabı idareci tabakaya mensup olduğu tespit edilmiştir. Her iki durumda da Hoca'nın, fıkralarının karakteristiğine uygun olarak cesurca konuştuğu ve adaletli bir eleştiriden yana tavır gösterdiği de görülmektedir. Bulduğu konum adaletten sapmasına sebep olmamıştır (Sol, 2019: 63-64).

Fıkralarda eleştiri bazen doğrudan yapılır bazen de alay yoluyla gerçekleşir. Konusunu büyük oranda idareciler ile halk arasındaki olaylardan alan fıkralarda halk doğrudan idarecilerin karşısına çıkmaz. Halk düşünce, tutum ve davranışını fıkra kahramanının ağzından ifade eder. Fıkralarda daha çok zorbalıklar, baskılar, adaletsizlikler, iltimas ve rüşvet gibi meseleler tenkit edilir ve alay konusu yapılır. İnanç ve itikatlarla, dinî âdet ve merasimlerle, dini yasaklarla, hurafelerle, cahil din adamlarını ve dini istismar edenleri konu alan fıkralar da edebiyatımızda büyük bir grup meydana getirir. (Yıldırım, 2016: 5). Fıkralarda tenkit edilenler gerçek şahıslar değildir aslında. Orada tenkit edilen bulunduğu mevkileri işgal edenlerin yetersizliği, o mevkide bulunanların oraları kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmalarıdır.

Halkın ortak yaratma gücünden ortaya çıkan, cemiyetin ortak görüş ve düşüncelerini yansıtmakla görevli olan fıkra tipleri olaylar ve meseleler karşısındaki tutumları, ortaya koydukları çözüm önerileri, yaptıkları tenkitler, verdikleri öğütler ortak tecrübenin yaratıp ortaya koyduğu hükümler olduğunu belirten Dursun Yıldırım, Bektaşî'nin cemiyet hayatında ortaya çıkan olayları tenkit ederken insanlara doğruyu, iyiyi, güzeli öğretmeyi ve düşündürmeyi amaç edindiğini söyler. Olayları gülünçleştirerek halkı eğlendirmeyi değil, güldürürken öğretmeyi ve eğitmeyi esas almıştır. O, Tanrının belli bir kalıba sokulmasına, dinin sadece şekli tarafıyla ele alınmasına, dünyadaki haksızlık, adaletsizlik, eşitsizlik kavramlarını alın yazısı olarak sineye çeken zihniyete, halkı kandırmaya çalışan her güruha, kendi menfaatini her şeyin üstünde tutmaya çalışanlara, riyakarlara karşıdır. Bektaşî genelde fıkralarında, Osmanlının dağılma döneminde yaşanan içtimai bozuklukları konu edinmektedir. İçtimai hayatta karşılaşılan çeşitli zorluklar, baskılar, adaletsizlikler, asayiş bozuklukları, fakir halkın geçim kaynakları, halkı dolandıran insanların iç yüzü, bazı zenginlerin insanlıktan uzak davranışları sert bir dille tenkit edilir. (Yıldırım, 2016; 73-78). Bektaşî fıkraları incelendiğinde yaşanan dönemin ve toplumun yansıması olduğu görülmektedir. Memleketin her tarafını dolaşan Bektaşî, gördüğü her olumsuz duruma halkın dikkatini çekmiş, toplum hayatındaki her bozukluğu tenkit etmiştir. Toplumun kültürel yapısı, adetler, gelenekler, dönemin yaşantısı, ahlaki yapı metinlerde net görülebilir. Fıkralarında güldürü unsuru ön planda olmasına rağmen ortaya çıkan asıl amaç güldürmek değil tenkit yoluyla eğitiliktir.

Fıkralarda çoğunlukla yaşanmış hayat sahneleri yer almakta ve fıkraların konusunu en geniş anlamda toplum içindeki yaşanan insan ilişkileri oluşturur. Bekri Mustafa fıkralarında devrin padişahı IV. Murat ve Bostancıbaşı, İhtisap Ağası, Yeniçeri Ağası, Kadı gibi devlet idarecileri ve resmi şahıslar ile sürekli mücadele halindedir. Ehil olmayan insanların iş başında olması, hakketmeyenlerin görevde bulunması eleştirilir. Dini inanış ve uygulamalardaki farklılıklar, şahısların hataları gösterilir. Adaletsizlikler, haksızlıklar uygulayıcıların hataları üzerinden anlatılır, gündelik hayatta aile içi ilişkiler dile getirilir (Emeksiz, 2010; 41). Osmanlı Devleti'nin duraklama ve gerileme dönemlerinin işlendiği Bekri Mustafa fıkralarda şikâyet edilen durum sadece içki yasağı değil, aynı zamanda devletin içinde bulunduğu kaotik ortamdır. Yasaklar, rüşvet, adam

kayıрма, adaletsizlik, dalkavukluk ve bunlara benzer konular tenkit edilmiştir. Fıkraların çoğunda bu yasakların her fırsatta delindiğinin gösterilmesiyle, aslında kaybolan Osmanlı otoritesine vurgu yapılmaktadır (Şimşek ve Elaltuntaş 2018; 1-4). Aslında toplumun içinde bulunduğu koşullar fıkra tiplerinin ortaya çıkmasında önemli bir etkidir. Sözelimi yasakların olmadığı bir ortam ve bu ortamın tenkit edilmesi durumu olmasaydı Bekri Mustafa gibi bir kahraman ortaya çıkmazdı. Dolayısıyla Bekri Mustafa fıkra kahramanı olarak ortaya çıkması içki yasağı sayesinde.

Müftü Uyanık'ın Kişilik Özellikleri ve Nüktedanlığı

Diyarbakır'ın Silvan ilçesinde doğan ve ilçenin Nasreddin Hoca'sı olarak bilinen Müftü Uyanık sadece Silvan'da değil çevre il ve ilçelerde ve görev yaptığı Adana, Mersin ve Bingöl ve İzmir'de de bilinen, tanınan biridir. Ona ait meseleler, fıkralar bu yerlerde de anlatılmaktadır. Toplum içerisindeki anlaşmazlıklarda, kan davalarının çözümünde, kız kaçırma davalarında, aile içi çatışmalarda ara buluculuk eder. Sözün dinlenen ve halk tarafında oldukça değer verilen biridir.

Oldukça cesaretli olan Müftü Uyanık devrin önde gelen devlet adamlarına, komutanlara, bölge halkı üzerinde hakimiyeti bulunan bey ve ağalara, bölgede hatırı sayılır bir kitlenin tabi olduğu şeyhlere karşı sözünü sakınmaz. Onların bir hatasını gördüğünde mizah diliyle tepkisini gösterir. En sevilen tarafı doğal olması ve sözünü esirgmeden gerçeği olduğu gibi söylemesidir. Gerçekleri söyleme noktasında hiç tereddüt etmez, sözünü doğrudan söyler. Bunu yaparken de karşısında bulunan kişinin makamının bir kıymeti yoktur onun yanında.

Müftü Uyanık kısa zamanda cemaat üzerinde büyük bir etki yaratmış ve çevresinde sevilen biri haline gelmiştir. Gittiği her yerde etrafında onlarca insan toplanır, oturduğu kahvehanelerde çevresi hiç boş kalmazdı. İnsanların sürekli aradığı, yanında bulunmak istediği bir kişi olan Müftü Uyanık, gittiği köylerde herkes kendini misafir etmek istemiş. Misafir kaldığı ev, geceleri geç saatlere kadar hınca hınç dolar, insanlar saatlerce onun sohbetini, meselelerini, fıkralarını dinler. İnsanlara hem ilmi sohbetlerde bulunur hem de onları güldürürdü. İlim yönünden kendini çok geliştirmiş olan Müftü Uyanık'ın bulunduğu mecliste ondan başkası konuşamazdı.

Oldukça kıvrak bir zekaya sahip olan Müftü Uyanık'ın bu yönü daha gençliğin ilk yıllarında kendini gösterir. Müftü olmadan önce Silvan meteoroloji müdürlüğüne memur alınacaktır. Birçok kişinin katıldığı yazılı sınavı birinci olarak tamamlayan Müftü Uyanık, yapılan mülakatta da başarılı olur. Sınavı yapan komisyon üyeleri son soruyu bilmesi halinde kendisini memur olarak alacaklarını söylerler. Dönemin Kurtoğlu soyadlı meteoroloji müdürünün isim ve soy ismini bilmesi halinde onu alacaklarını söyler. Mehmet Uyanık, müdürün adını hemen hatırlar ve söyler ancak soyadını hatırlamaz. *"Efendim, vallahi bir hayvanı oğludur ama hangi hayvandır hatırlamıyorum."* der (KK.12). Komisyon üyeleri bu duruma oldukça gülerler ve onu meteoroloji memuru olarak işe alırlar. Müftü Uyanık burada her ne kadar etrafındaki insanları güldürmüşse de toplumu ilgilendiren ve özellikle de memur alımı gibi önemli durumlarda gereksiz soru sorulmasını da tenkit etmektedir.

Müftü Uyanık, müftü olması ve dini kimliğinden ötürü sürekli halkın arasında yer alan, sosyal yönü çok kuvvetli, dışa dönük ve renkli bir sima olarak halkın hafızasında yer almaktadır. Silvan çevresinde "Hoca meşhur" olarak da anılan Nasreddin Hoca'ya benzetilir. Halka göre o, Silvan'ın Nasreddin Hocasıdır. Adı geçen her konuşma ortamında insanların yüzlerinde bir tebessüm belirir.

Dış görünüşüyle sürekli dikkati ve ilgiyi üzerine çeken Müftü Uyanık, klasik din adamlarından farklı bir görüntü sergilerdi. Başında fötr şapkası, takım elbisesi, kravatı ve elindeki bastonu herkesin dilindeydi (KK.10). Müftü Uyanık, elindeki bastonunu cezalandırma aracı olarak kullanmaktan çekinmez. Geçtiği her yerde herkes ona bakar, bu görüntüsü bile insanların gülmesi için yeterdi. Bazen böyle din adamı mı olur eleştirisine maruz kalır. Bu eleştirilerden pek etkilenmezse bile insanların dış görünüşüne takılı kalmasından hoşlanmaz. Gençlerin dış görünüşten ziyade toplum meselelerine eğilmelerini isterdi. Müftü Uyanık, bir caddeden geçerken birkaç gencin ona bakıp konuşup güldüklerini görür.

"Ne konuşuyorsunuz?" diye sorar.

"Başındaki fötr şapkaya ve elindeki bastona gülüyoruz." derler. Müftü Uyanık:

"Eşek oğlu eşekler, boş verin bunları siyaset konuşun siyaset!" (KK.10) diyerek gençlerin dünya ve ülke meselelerine kafa yormalarını istemiştir.

Müftü Uyanık nüktedanlığına, espri yeteneğine çok güvenmektedir. Bu yeteneğine o kadar güvenmektedir ki mizahı bir ikna yöntemi olarak kullanabileceğini, imkansız başaracağını iddia etmektedir. Bir gün arkadaşlarına:

"Azrail canımı almaya geldiğinde onu esprilerimle geri göndereceğim. Korkarım bir kazada ansızın giderim buna fırsatım olmaz." der (KK.11). Müftü Uyanık, bu ifadeyle aslında mizahın ikna gücünün büyüklüğünü ifade etmektedir. Mizah; yöneticiler, otorite, toplum üzerinde önemli bir güce sahiptir. Bu gücün büyüklüğünü toplumda imkânsız olarak görülen Azrail'i ikna ederek ölümü durdurma gibi bir durumla ifade etmektedir. Ölüm insanoğlunun hayatında var olan endişe verici aynı zamanda korkunç kaçınılmaz bir sondur. Hayata meftun olan insan bu gerçek karşısında savunmasızdır. Yaşam şansının insanoğluna bir kez verilmesiyle sürekli olarak; "Bir daha dünyaya gelebilseydim!" hayalini kuran insanoğlu bedenine ve ruhuna can veren zenginlikleri yitirme korkusuyla, kaygıyla baş başa kalır. Müftü Uyanık da bu korku ve kaygıyı yaşamakta ve bu gerçek karşısında ölüm meleği olan Azrail'i mizahın gücünü kullanarak geri göndereceğini iddia etmektedir. Ancak Müftü Uyanık'ın korktuğu başına gelir ve İzmir yakınlarında geçirdiği bir trafik kazasında vefat eder.

Müftü Uyanık Fıkralarında Toplumsal Eleştiri

Silvan yöresinde derlenen Müftü Uyanık fıkralarının işlevlerine bakıldığında hem insanları eğlendirmek, hoş vakit geçirmelerini sağlamak hem de toplumsal aksaklıkları, çarpıklıkları gözler önüne sererek eleştirme, ahlaki ve toplumsal değer yargıları savunmak gibi işlevlerinin olduğu görülmektedir. Bu yolla kişisel ve toplumsal baskıları azaltarak toplumun rahatlamasına katkı sağlamaktadır.

Müftü Uyanık, sadece bir birey olarak hareket etmez, o temsil ettiği toplum adına hareket eder. Baskı altında bulunan, otoriteye karşı sesi çıkmayan, adaletsizlik çarkı karşısında boynu bükük olan, toplumsal değerlere aykırı davranan insanları yerden yere vuran kesimin temsilcisidir. Nihayetinde halkın onu sevmesi, her daim sohbetlerinin kalabalık olması, gittiği her yerde saygıyla karşılanması, insanların onu misafir etmek için birbiriyle yarışması onu bu özelliğinden kaynaklanmaktadır. Halk kendisine ait olanı, kendisini savunanı, mücadelesinde onu yalnız bırakmayı sever ve onu yalnız bırakmaz.

Müftü Uyanık'ın üzerine eğilmediği toplumsal sorun yok gibidir. Toplumda yanlış olarak gördüğü her davranış karşısında kim olursa olsun çekinmeden, dilin sihirli işlevlerinden olan güldürü unsurunu kullanarak yermekten kaçınmaz. Toplum içerisindeki aksaklıkları, görgü kurallarını mizah diliyle halka kavratma yoluna gider. Bu yolla insanları kırmadan, yüzlerde bir tebessüm bırakarak eğitir. O etrafındakileri güldürürken ders veren bir kişidir. Müftü Uyanık fıkralarında toplumu güldürürken topluma önemli mesajlar vermektedir. Hazırcevap ve soyadı gibi uyanık olmasıyla toplumun aksak yönlerini, insanların eksikliklerini ironik bir dille ifade etmiştir. *Kelime oyunları, hazırcevaplık, cesaret, etkili diyalog ve ironik dili kullanma fıkra tipinin belirgin ve ayırıcı özelliğidir. Fıkroda tipin/tiplerin duygu, düşünce ve eylemleri konunun/temanın temel yapısını ortaya koyar* (Şenocak ve Alsaç 2020: 133). Müftü Uyanık, çevresinde bulunan dini yozlaştıran, adaletsiz davranan, bulunduğu makamı kendi çıkarları için kullanan, cimri, yalancı, maddiyat düşkünü insanları mizahın gücüyle yere serer. O; baskıcı yöneticilere, otoriteye karşı halkı savunan, cömertlik, temizlik, misafirlik, aile gibi toplumsal değerlere sahip çıkmayanı eleştiren, adaletsizlik edene ceza veren bir tiptir.

Nasreddin Hoca birçok fıkrasında padişahlar, sultanlar, vezirler, beyler gibi otorite sahibi güçlerle karşı karşıya gelir. Bu otoritelerin en önemlisi Timur'dur. XV. yüzyılın başlarında Anadolu topraklarına girerek büyük bir yıkıma ve felakete sebep olan Timur, Anadolu Türk halkı tarafından her zaman kötü hatırlanmış ve halk muhayyilesinde yaptıklarının cezasını Nasreddin Hoca'nın karşısında çekmeye mahkûm bırakılmıştır. Türk halkı Timur'a o kadar çok kızmıştır ki, beyler, padişahlar ve yöneticiler hakkında söylenen tüm olumsuz hikâyeler Timur'a bağlanarak anlatılmıştır. Timur zalim idarecilerin simgesi hâline gelmiştir (Başgöz 1999: 36-37). Müftü Uyanık, müftü olması nedeniyle sürekli bölgede bulunan vali, kaymakam, alay komutanı, ağa, bey, şeyh, imam gibi otorite sahibi güçlerle karşı karşıya gelir. Hem din adamı olması nedeniyle toplumun ona olan saygısı hem çevrede herkesin takdir ettiği bir ilme sahip olması hem cesareti hem de kıvrak bir zekaya sahip olması gibi nedenlerden daima karşısındaki bu kişilere karşı ezici bir güç olarak bilinir. Nasreddin Hoca fıkralarında zalim, baskıcı idarecileri eleştirmekten çekinen halkın Timur üzerinden onları eleştirmesi Müftü Uyanık fıkralarında da karşımıza çıkar. Kendi idarecilerini eleştiremeyen, zorba yöneticilere karşı koyamayan halk, Müftü Uyanık aracılığıyla sesini çıkarmıştır. Müftü Uyanık'ın her fıkrasıyla yüzlerde ortaya çıkan gülme, toplumun bu kesime karşı zafer göstergesidir.

Feodalizmin Anadolu'daki karşılığı olarak görülen ağalık sistemi, iktidarın köydeki temsilidir. Bölgedeki toprakların önemli bir kısmı bunlara aittir ve oldukça zengin oldukları için otoriteyi kendinde barındırırlar. Ağa, köyün en üst yöneticisidir

köylü ise yönetilen konumundadır. Tüm otoriteyi üzerinde barındıran ağa, istediği gibi hükmetmekte istediği gibi tahakküm etmektedir. Ağa ve beylerin bu pozisyonu yaşadığı köyün dışına da çıkarak şehirde bile etkisini göstermektedir. Bunların ekonomi kaynaklı otoriteleri ve halkın onlara bu yönden muhtaç olmaları onları toplumda üst konuma yerleştirir. Bu durum hakketmedikleri bir saygıyı görmelerine sebep olur. Bu durum Müftü Uyanık fıkralarında eleştirilmektedir. *Mahmut Ağa ile bir dükkâna girip otururlar. Yanlarına her kim gelirse ağanın elini öper, Müftü Uyanık'ı pek sormazlar. Bir, iki, üç ... hoca dayanamaz Mahmut Ağa'ya döner:*

“Ağa ben de senin paranı öperim.” der (KK.2). Müftü Uyanık, bir yandan ağanın toplum üzerindeki baskı gücünü eleştirirken diğer yandan halkın bu baskıya boyun eğmesini eleştirir. Ağaya verilen bu değer, gösterilen bu saygının sahte olduğunu, toplumun onların maddi gücünden etkilendiğini dile getirir. Aynı zamanda toplumda asıl değer verilmesi gereken zümrenin ilim adamları olduğu mesajını verir. Ağa ve onun gibi zengin insanların sadece para, mal, mülk sahibi olduklarından aslında hiç de hak etmedikleri konumlarda olmalarına karşılık ilim sahibi, görgülü marifet ehlinin toplumda itibarsız oluşlarına bir nevi isyan etmektedir.

Müftü Uyanık, bir yandan bölgedeki ağaların yaptıkları yanlışları eleştirirken öbür yandan adalete karşı gelen kesime karşı halk üzerindeki bu otoritelerini kullanmayı da bilmektedir. Müftü Uyanık, halk arasında anlaşmazlıkları çözmek için sürekli arabulucu olur. Sorunları çözmek için mücadele ederken bazen davalılar onu dinlemez, ona karşı çıktıkları zamanlar olur. Bu durumların önüne geçmek için Müftü Uyanık yanında bölgede bulunan ağaları götürür ve ağanın halk üzerindeki gücünden faydalanır. *Yine bir anlaşmazlık için sunduğu çözüme bir taraf itiraz eder. Ağa da onlara dönüp sertçe bakar. İtiraz edenler yerine oturur, ses çıkarmazlar. Müftü Uyanık ağaya dönerek:*

“Ağa zalımsın ama lazımsın.” der (KK.8). Bu fıkrasında toplumda adaletin sağlanması için mutlak bir otoritenin olması gerektiğinin altını çizen Uyanık, bu otoritenin ağa gibi yeri gelince zulmetmekten çekinmeyen birinin eliyle sağlanmasını da ironik bir yolla eleştirmektedir. Bu fıkra toplumun içindeki otorite boşluğuna bir kara mizah örneğidir aslında. Kara mizah, yaşamın çirkinliğini sert, acı bazen de umut kırıcı bir dille anlatan mizahtır ve kara mizahın en güzel örneklerine Nasreddin Hoca fıkralarında rastlamaktayız. Nasreddin Hoca, toplumdaki adaletsizlikleri, hayatın acımasız şartlarıyla mücadele eden insanların içine düşürüldüğü durum ve buna sebep olan insanlarla alay ederken belirli kesimlere de mesajlar verir (Şenocak, 2017; 34). Müftü Uyanık da adaletin sağlayıcısının ve toplum üzerindeki egemen gücün ağa olmasına acı bir şekilde isyan etmektedir.

Müftü Uyanık, bir yandan ağa ve beyleri eleştirirken diğer yandan onların da nihayetinde insan olduklarını ve herkes gibi eleştirilebilecekleri mesajını verir. Toplumun bu konumdaki kişileri gözünde büyütmesine ve onları aşırı derecede yüceltmesine tepki göstermektedir. Müftü Uyanık, ekonomik gücün elinde bulunduran ağaların karşısında devlet kurumlarının ve ilim adamlarının düştüğü durumu alaycı bir dille ifade etmektedir. *Mehmet Uyanık daha müftü olmadığı dönemlerde Silvan Müftülüğüne gider. Dönemin müftüsü onu görünce ayağa kalkar, koltuğuna onu oturtmak ister. Müftü:*

“Otur, otur birazdan yeryüzünün Rabbi gelecek ve o geldiğinde zaten sen o koltukta oturamazsın.” der ve yanına oturur. Kısa bir süre sonra bölgenin önde gelen zengin ve tanınan ağalarından Mahmut Ağa içeri girer ve müftü hemen koltuğundan kalkar ve ağa onun koltuğuna oturur. Mehmet Uyanık, müftüye dönerek:

“Bak demedim mi yeryüzünün Rabbi gelirse sen orada oturamazsın.” der (KK.10).

Türk fıkralarının büyük bir kısmının konusu idareci tabaka ile halk arasında geçer. Aralarında geçen olaylarda halk genellikle doğrudan doğruya idarecilerin karşısına çıkmaz. Düşünce tutum ve davranışını fıkra kahramanının ağzından ifade eder. Halk, kahramanını idareci tabakadan kendine ters düşen her tipten insanın karşısına çıkarır. Fıkralara baktığımızda padişah, sadrazam, vezir, kazasker, şeyhülislam, beylerbeyi, yeniçeri ağası, subaşı, kadı, vali, kaymakam, muhtar vb. idareciler, bu tipler arasında yer alır. Bu fıkralarda daha çok zorbalıklar, baskılar, iltimas ve rüşvet gibi meseleler tenkit edilir veya alay konusu yapılır (Yıldırım, 1999 :5). Müftü Uyanık ilim adamı olması nedeniyle toplum içerisinde kendisine verilen değeri vali ve kaymakam gibi devlet yöneticilerinden de beklemektedir. Silvan’a yeni atanan kaymakam tanışmak için birkaç defa haber göndermesine rağmen Müftü Uyanık gitmez. Bir gün tesadüfen kaymakamla karşılaşılır. Kaymakam:

“ Müftü Bey kaç defadır tanışmak için seni çağırıyorum neden gelmiyorsun?” diye sorar. Müftü Uyanık:

“ Kaymakam Bey, ben de seni günde beş defa çağırıyorum sen de gelmiyorsun.” der.

Kaymakam şaşırarak:

“ Müftü Bey beni ne zaman çağırdın da gelmedim.” diye sorar. Müftü Uyanık:

“ Günde beş defa ezanla seni camiye çağırıyorum ama gelmiyorsun.” cevabını verir (KK.3). Devlet yöneticilerinin yaşadığı toplumun dini kurallarına uyma noktasındaki noksanlıkları, kendi toplumlarından uzak olmaları ve halk ile iç içe olmamaları mizahi bir dille ifade edilmiştir. Fıkroda kaymakam ve vali toplumun dini değerlerine uygun hareket etmeyen tüm devlet yöneticilerini de temsil etmektedir. Halk bunların şahsında aslında tüm yönetici sınıfı uyarır ve halkın kendileri gibi olan yöneticiler tarafından yönetilmek istediklerini ifade eder. Vali ve kaymakam karşısında konuşmaya cesaret edemeyen halk, Müftü Uyanık’ı bilinçli olmasa da kendine temsilci olarak seçmiştir. Bu mizah dili karşısında yöneticilerin düştüğü durum ve aldıkları ders onları memnun etmiştir.

Taşıdığı unvan, Müftü Uyanık fıkralarının önemli bir kısmının dinle ilgili olmasına neden olmuştur. Din inancının toplumda önemli bir yer edinmesi din adamlarının değer kazanmasını sağlamıştır. Müftü Uyanık da bir din adamı olması hasebiyle toplumsal statüsü gereği bazen kürsüde vaaz vermekte, cuma günleri hutbe okumakta, cenaze törenlerine katılmakta, anlaşmazlıkların giderilmesi ve toplumsal sorunların çözümü noktasında en önde bulunmakta dolayısıyla halkla daima içe içedir. Bu konumundan dolayı fıkralarının önemli bir kısmı dini niteliktedir. Adaletsizlik, haksızlık, cehalet, din istismarı gibi sosyal hayatta karşılaşılan her durum fıkralarına konu olabilmekte ve eleştirilmektedir. Bu yanırlardan hareketle kıssadan hisse çıkarma hedeflenmektedir.

Müftü Uyanık yaşadığı sürece din istismarcılarına, sahtekarlara ve sahte şeyhlere karşı mücadele etmiştir. Riyakâr ve üç kağıtçı insanlardan hoşlanmayan Müftü Uyanık bazen ima bazen de iğneleme yoluyla bu insanların yanlışlarını ortaya çıkarır. Bunu yaparken hiç korkmaz, bildiği doğruları savunmaktan çekinmez. Bölgede peygamberlik iddiasında bulunan bir sahtekarın yanına giden Müftü Uyanık, müritlerin arasından korkmadan ona doğru yönelir ve ona omuz atar. Müritler etrafını sarıp onu dövmeye başlayacakları esnada sahte peygamber onları durdurur. Müftüye dönerek:

“ Sen kimsin, ne yapmaya çalışıyorsun diye sorar. Müftü cebinden defterini çıkarır sayfalarını çevirir:

“ Ben senin Rabbinim. Defterime bakıyorum senin gibi bir peygamber göndermedim. Defterimde Musa, İsa, İbrahim var ama sen yoksun.” der (KK.3, KK.7). Müftü Uyanık fıkralarında asıl tenkit edilen şey inancın kendisi değil, bu inançları kendi kafalarına göre şekillendiren, kendi siyasi fikirlerine alet eden, dünyevi çıkarları için kullanan, dar çerçeveler içinde hapseden zihniyetler ve şahıslardır. Toplumumuzda hâkim olan İslam dininin belirli hükümleri vardır. Bunlara göre son peygamber gelmiştir ve bundan sonra yeni bir peygamber gelmeyecektir. Ancak toplumda Müslümanlığın bu prensiplerine aykırı durumlar ve tipler yer yer ortaya çıkmıştır ve bunlar zaman zaman toplumda rağbet görmüşlerdir. Müftü Uyanık, bu çerçevede ortaya çıkan ve çıkarları için dini çarpıtan sahte din adamlarını eleştirirken onlara uyanlara da mesaj verir ve kendi dini değerlerini bilmeyen, öğrenmeyen toplumun düşeceği durumu ortaya koyar. Aslında *“Musa, İsa, İbrahim var ama sen yoksun”* sözü ile topluma da gönderilmiş olan peygamberlerin belli olduğu ve bunların kutsal kitaplarda yer aldığını ifade eder. Doğru kaynağa gitmeden körü körüne bağlanma sonucunda kandırılacakları mesajını verir.

Fıkralarda hacca gitme, sakal, sarık, cüppe gibi dini sembolleri kullanarak toplumu aldatan ve bu sembollerin taşıdığı manaya aykırı hareket eden tipler tenkit edilmiştir. *Müftünün tanıdığı biri hacca gider orada tövbe eder ve sakal bırakır. Ancak döndükten sonra tövbesinde durmaz, kumar oynar, eski hayatına döner ancak sakalını kesmez. Bu kişinin tövbesinde durmadığını ve sakalını kesmediğini duyan müftü onu çarşıda görür ve ona:*

“ Sendeki emanetimizi bize gönder.” demiş.

Bu kişi Müftü Uyanık'ın ne dediğini anlar ve hemen bir berbere gider sakalını keser bir zarfa koyarak müftüye teslim eder (KK.4). Hz. Peygamberin sünneti olan sakal bırakma dini değerlere bağlı olan toplumumuzda önem arz etmektedir. Nitekim öteden beri birçok toplumda mutad şekilde uzatılmış sakal hem peygamber sünneti hem de bilgelik, saygınlık, heybet ve vakar gibi olumlu niteliklerin işareti gibi düşünülmüştür (islamansiklopedisi.org.tr). Sakalın toplumda taşıdığı bu özelliklere uygun davranılmaması Müftü Uyanık'ın hoşuna gitmez. Dini semboller kullanılıp ona uygun hareket edilmediğinde dini değerler de zarar görür. Müftü Uyanık, bu davranışıyla aslında topluma mesaj verir çünkü yapılan kişisel eleştirilerin arka planında aslında toplumun eleştirisi vardır. Bu tür davranışları gösterenler münferit şahsiyetlerden çok toplumun genelinde görülen tiplerdir. Yine bu bağlamdaki bir fıkrasında aynı durum tenkit edilmektedir. *Çevrede pek sevilmeyen ve yaptığı haksızlıklarla bilinen bir adam hacca gider. Hac dönüşü Müftü Uyanık da onu ziyarete gider. Adam hacda yaptıklarını anlatmaya başlar:*

“Tavaf yaptım, Hira Mağarasına gittim, şeytan taşladım.”

Şeytan taşladım deyince Müftü Uyanık adama sorar:

“Sen şimdi şeytanı da mı taşladın?”

“Evet.”

“Peki, Şeytan sen de mi evladım, demedi mi?” der (KK.4-KK12). Sosyal hayatta doğru olmanın önemine dikkat çeken Müftü Uyanık, İnsanları düşündürerek doğruyu bulmalarını, kişinin yaptığı hataların farkına varmasını ve buna kişinin kendisinin ulaşmasını istemektedir. Zarif bir sanat olan mizahın amacı, bireylerin eksikliklerini tespit edip toplumun düzelmesine katkıda bulunmaktır. Mizahın amacı, boş yere insanları rencide etmek değildir. Müftü Uyanık, muhatabının davranışlarını temel dinamiği eleştirel düşünce olan mizahtan faydalanmıştır.

Türkiye’de ve özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesinde din; müftü, imam, şeyh kategorisindeki kişiler tarafından temsil edilmektedir. Dini değerlere oldukça bağlı olan toplumumuzda toplum üzerinde büyük bir etkiye sahip olan bu zümredeki insanlara oldukça değer verilir. Türkiye’nin güneydoğusunda şeyh, molla, imamlar liderlik vasıfları olan ve topluma yön veren kişilerdir. Bu zümre içerisinde de iyiler ve kötüler bulunmaktadır. İyi olanlar toplumu güzele, doğruya yönlendirirken kötü olanlar da topluma sapkın fikirler yaymaktadırlar. Müftü Uyanık toplumu olumsuz etkileyen bu zümreden kişileri arkadaşı bile olsa yermekten korkmaz. Müftü Uyanık’ın Silvan’da dinen sapkın fikirlere sahip bir imam arkadaşı varmış. Müftü Mehmet Uyanık hacca gitmeden önce eline birkaç taş alır ve onu taşlamaya başlar. Etrafındakiler aman hocam yapılır mı böyle neden böyle yapıyorsun derler. Müftü Uyanık:

“Hacca gidiyorum, orada küçük şeytanı taşlamadan önce burada büyük şeytanı taşlayayım da öyle gideyim dedim.” der (KK.6). Bu fıkrasında toplumun temel değer yargılarına aykırı hareket eden insanlar eleştirilirken başka bir fıkrasında ilim adamlarına, din adamlarına gereken değerin verilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bingöl’de resmi bir bayram günüdür. Vali merasim yerine gelir ve protokoldeki yerine oturur. Bu sırada Müftü Uyanık da merasim yerine gelir ve valinin yanındaki boş koltuğa oturdu. Biraz sonra Defterdar gelir, yerinin dolu olduğunu görünce, hafifçe sırtına dokunarak, Müftü Uyanık’a hitaben:

“Müftü Bey, Müftü Bey!... Ben defterdarım, protokolde bu yer benim yerimdir” deyince, Müftü Uyanık hafifçe defterdara dönerek şu cevabı verir:

“Defterdar Bey, Defterdar Bey! Doğru söylüyorsunuz, siz defterdarsınız ama ben Kur’an’darım. Defter, Kur-an’dan sonra gelir. Onun için burası benim yerimdir.” der (KK10-KK7).

Ayrıca dini değerlerin dünya malı karşılığında değiştirilemeyeceğini mizahi bir dille ifade eder. Silvan ve çevresinde çok az da olsa Müslüman olmayan kimseler de varmış. Onlardan bazıları bazen Müslümanların onlara para vermeleri için kendilerinin Müslüman olduklarını söylemişler. Ancak istediklerini elde ettikten sonra, yine kendi dinlerinde kalmışlardır. Bu durum fıkralarda mizahi bir dille eleştirilir. *Bir gün Ermeni bir adam Müslüman olmak için müftülüğe gelir. Onu Müftü Uyanık’ın huzuruna getirirler. Müftü ona sorar:*

“Hayırdır evladım?”

“Efendim, Müslüman olmak istiyorum.”

Müftü önündeki defteri açar, yapraklarını çevirir ve başını sallayarak:

“Maalesef şu an boş kadromuz yok.” der (KK.12).

Toplumun huzur ve mutluluğu için insani değerler oldukça önemli bir yere sahiptir. Değerler, insan hayatını etkileyen ve önem verilen davranış ve düşüncelerdir. Değerler sosyal bilimlerin önemli araştırma konularından olmakla birlikte aynı zamanda temel sorunlarından birini oluşturmaktadır (Taşdemir, 2009). Türk Dil Kurumu (TDK, www.tdk.gov.tr), Türkçe Sözlüğünde değer kavramı, “bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet” olarak tanımlanmaktadır. Halstead ve Taylor (2000) değeri, “toplumun arzu ettiği ve iyi olduğuna inandığı eylemleri belirleyen ölçütlerin ve davranışların temel kılavuzları” olarak tarif etmektedir. Son yıllarda sıklıkla dile getirilen ve disiplinler arası bir çalışma alanı durumuna gelen değerler ve sınıflandırması konusunda birliktelik bulunmamaktadır. Toplumsal değerler belli bir toplumda oluşan, ortaklaşa kabul gören ve beğeniye, ahlak ve inançlara dayanır. İnsanın sergilediği davranışları iyi, doğru ve yararlı olması noktasında değerlendirir. Bireyin davranışını değerlendirmesinde önemli bir ölçüt olan değerler bireyin davranışlarına yön veren kurallar bütünüdür. Değerler, bir toplumun kültürünü, diğer toplumların kültürlerinden ayıran ve milli sınırlar içindeki cemiyetin dağılmasını önleyen, milli birliği pekiştiren ve sosyal dayanışmayı sağlayan faktörlerdir (Seyyar, 2003: 99-100).

Toplum içindeki bireylerin ortak duygu ve düşüncelerini yansıtan genelleşmiş ahlaki inançlar olan değerler, toplum içinde bireylerin düşünce, tutum ve davranışlarında bir ölçüt olarak kabul edilir. Bu değerlere uyulmadığı zaman toplum içinde huzursuzluk, karmaşa ve kargaşa meydana gelir. Müftü Uyanık toplum içindeki her ferdin bu değerlere uygun hareket etmesi için çaba göstermiş, bunlara uygun hareket etmeyenleri fıkraları ile tenkit etmiş ve yeri gelince onları farklı yollarla cezalandırma yoluna gitmiştir.

Günümüzde unutulmaya yüz tutmuş önemli değerlerimizden biri de misafirperverliktir. Misafir ağırlamak şeref olarak kabul edilirken bir eve misafir gelmesi bereket getireceğine, misafirin edeceği duanın kabul olacağına inanılır. Tanrı misafiri olarak kabul edilen misafir geri çevrilmez, hizmette kusur kabul edilmez. Davet edilen misafir gücünün yettiği nispet ağırlamak ikramda bulunmak ve kendini evinde hissetmesini sağlamak gönül zenginliğinin ifadesi olup ev sahibinin kıymetini de artıran bir durumdur. Sürekli misafir ağırlayan aileler, evinde misafir eksik olmayan insanlar çevrede takdir görürler. Bunu Nasreddin Hoca'nın fıkralarında da görmekteyiz. Hoca da gittiği eski dostunun evinde kendisine acaba ne ikram edileceğini düşünürken, “Çay içer misiniz?” sorusuna acıktığını doğrudan söylemek yerine: “ Ben çayı pilavın ardından içmeyi severim.” şeklindeki imalı sözlerle dile getirir (Şenocak, 2017:145).

Müftü Uyanık, bir köye mevlit yemeğine davetlidir. Davet sahibi misafirlerin çok olduğunu görünce yemeğin yetmeyeceğinden korkar ve hizmet edenlere kısık sesle:

“Yemeği tabaklara azar azar koyun, besmele çekerek sofraya serin ki bereketli olsun.” der.

Söylenenleri duyan Müftü Uyanık:

“Tabakları ağzına kadar doldurun isterseniz ıslık çalın.” der (KK.1).

Yine başka bir fıkrasında:

Bir arkadaşı Müftü Uyanık ile arkadaşını yemeğe çağırır. Arkadaşı davet ettikleri hoca ve arkadaşını da hazırlayacakları yemekle memnun etmek, onların gönlüne göre bir sofraya hazırlamak ister. Bu amaçla:

“Müftüm size akşam oğlak eti mi, hindi eti mi pişireyim?” diye sorar.

“Benim canım oğlak eti arkadaşımın canı ise hindi eti çekiyor.” cevabını verir (KK.6). “Halk arasında “Misafir kısmeti ile gelir.”, “Misafir on kısmetle gelir; birini yer dokuzunu bırakır.” atasözleri, misafirden kaçınmamak aksine ona geldiğinde ikramda bulunmak gerektiğini öğütler.” (Şimşek, 2014:70). Müftü Uyanık da toplumun bu değer yargılarını güldürü unsurunu da kullanarak hatırlatmak ve okuyucuya iletmek ister. Nasreddin Hoca'nın misafir olduğu evde susuz musun, uykusuz musun, sorusuna buraya gelirken bir pınar başında uyumuştum demesi misafirin aç olduğunu söylemesinin ayıp karşılanması nedeniyle bunu dilin sihirli gücünü kullanarak anlatması da iyi bir örnektir.

Cömertlik toplum tarafından takdir edilen bir davranış olduğu gibi cimrilik de pek hoş karşılanmayan bir davranıştır. Aynı zamanda cimri insanlar da pek sevilmazler. Elinde avucunda ne varsa paylaşmayı seven insanlar toplumda sevilen tiplerdir. Müftü Uyanık da çevresinde var olan cimri insanları eleştirir ve onları cezalandırma yoluna gitmiştir. Silvan'da cimriliği ile bilinen biri vardır. *Müftü bir gün bir arkadaşına gel bugün bu cimri adamdan bir öğle yemeği yiyelim der. Arkadaşı bu nasıl olacak Müftüm adam çok cimridir, der. Müftü arkadaşına merak etme ona bir oyun oynayacağız, der.*

Müftü ile arkadaşları çarşıya çıkarlar o cimri adamı görürler. Adamın hâl hatırını sorduktan sonra onu yemeğe davet ederler. Adam bedava yemek buldum düşüncesiyle tekliflerini kabul eder. Lokantaya girerler yemeklerini yedikten sonra kasaya gelirler. İmam arkadaşını elini cebine atar ve Müftü Uyanık'a dönerek:

“ Okuduğun Kur'an'ı Kerim üzerine yemin ederim ki bu yemeğin parasını sen ödemeyeceksin.” der. Müftü Uyanık da elini cebine atar:

“ Okuduğun Kur'an'ı Kerim üzerine yemin ederim ki sen de bu yemeğin parasını ödemeyeceksin.” der.

Cimri adam bir oyunun içinde olduğunu ve hesabın kendisine kaldığını anlayınca o da şöyle der:

“İkinizin okuduğu Kur'an'ı Kerim üzerine yemin ederim ki bu yemeğin parasını ben de ödemeyeceğim.” (KK.7, KK.12).

Toplumda insanların statüsü ve dış görünüşleri insanların değerlendirilmesinde önemli bir ölçüttür. İnsanların dış görünüşleri, kıyafetleri, mevkileri veya mülkleri ile değerlendirilmemesi gerektiği fıkralarında karşımıza çıkmaktadır. Müftü Uyanık'ın kıyafeti onu sıradanlıktan uzaklaştırdığı gibi onu diğer insanlardan farklılaştırmaktadır. Din adamları ile ilgili toplumdaki tek tip kıyafet algısını ilmi, kültürü ve zekasıyla değiştirme çabası içindedir. Müftü Uyanık'ın başında daima fötr şapkası ve elinde bastonu vardır. Gittiği her yerde farklılığı ile dikkatleri üzerine çekti. Oturduğu her mekânda insanlar etrafında toplanır, kendisine hürmet edilir, ikramda bulunulurdu. Bir gün oturduğu yerde fötr şapkasını ve bastonunu karşısına alır ve onlara:

“ Siz de olmasaydınız aç kalırdım.” demiş (KK.12). Toplumun dış görünüşe, maddiyata verdiği önemi değersizleştirirken aslında asıl değer verilmesi gerekenin bunlar olmadığı mesajını verir. Halk arasında darb-ı mesel hükmüne geçen insan

kiyafetiyle karşılaşılır, bilgisiyle ağırlanır sözünde olduğu gibi dış görünüş her ne kadar önemli olsa da aslında değerli olanın bu olmadığını ifade eder. Aynı konu Nasreddin Hoca'nın "Ye Kürküm Ye" fıkrasında da karşımıza çıktığını görüyoruz. *Davet edildiği bir ziyafete eski elbiseleri ile giden Hoca'ya kimse itibar göstermez. Bir fırsatını bulup evine gider, samur kürkünü ve yeni elbiselerini giyip geldiğinde, Hoca'yı baş köşeye oturturlar. Herkesten bir iltifat, bir ikram. Hoca da kürkünün eteklerini sofraya uzatıp "Ye kürküm ye" der* (Tokmakçıoğlu, 2004: 133).

Toplumun değer yargılarına uymayan tutum ve davranış içinde bulunan kişi veya kişiler uyarılırken, yanlışlarını veya hatalarını göstermek için çoğu zaman fıkralardan yararlanır. Bu fıkralar, belirli bir düşünceyi derli toplu ve kısaca yansıtır. Dinleyenleri ve okuyanları güldürür, ya da rahatsız eder, iğneler, kızdırır, yaralar. Bazı fıkraların anlatılma gayesi her ne kadar eğitim olsa da işlevleri itibarıyla bir tutum veya davranışı da tenkit eder veya yerler (Gökşen, 2002: 71). Uyanık Hoca kürsüde vaaz vermektedir. Adamın biri, safları yara yara gelir, en ön safta dikilir ve namaza başlar. Ancak namazdan önce de misvakını çıkarır, hart hurt dişlerini fırçalar.

Durumdan rahatsız olan Uyanık Hoca, adama der ki:

"Hacı Efendi, değil misvakla, vallahi, şu koca kütükle dişlerini fırçalasan, yine de ağzın temiz olmaz. Geç de kenarda kıl namazını..." (Gül, 2019: 286). Müftü Uyanık, genellikle doğru olmayan işleri, haksızlıkları, görgü kurallarının dışına çıkmayı eleştirir. *"Vallahi, şu koca kütükle dişlerini fırçalasan, yine de ağzın temiz olmaz."* sözüyle aslında yapılan yanlış davranışa dikkat çekmektedir. Kişisel sorumluluklarımızı yerine getirirken toplumsal kurallara da uymanın gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Müftü Uyanık, toplumu eğitime noktasında önemli görevler üstlenen ve bu görevini gerçekleştirme noktasında vazifesini yerine getirenlere engel olanlara karşı sert duruşu temsil etmektedir.

Bölge insanının çoğu anlaşmazlıklarda ilk gittikleri kişilerin başında şeyhler, imamlar ve müftüler gibi bölgenin önde gelen kanaat liderleri gelir. Müftü Uyanık da müftülük yaparken toplum içerisinde yaşayan birçok sorunda arabuluculuk eder. Adam kayıyarak, yanlış hüküm veren, zengin fakir ayırımı yaparak toplumun adalet mekanizmasını çökertmeye çalışan kişilerin karşısında hep yer almıştır. Gördüğü adaletsizlikleri düzeltmek için kaba kuvvet kullanmayı ihmal etmez, bastonunu adeta bir ceza aracı olarak kullanmaktan çekinmez. Bulunduğu makamı adalet ve doğruluk noktasında kullanır. Kaybolan cüzdan için masum bir köylü suçlanır. Köy imamı somut delili olmadan köylüyü suçlar. Masum köylü onun adaletine güvenmediğini söyler ve başka bir imamın yanına gelirler. Önceki imam cüzdan sahibinin eline verdiği mektupla başka bir cami imamın yanına gelirler. Köy imamının verdiği mektubu alan cami imamı mektubu okur ve onları dinlemeden masum köylüye dönerek:

"Suçlu sensin çaldığın parayı adama geri ver." der. Zavallı köylü:

"Suçlu olduğumu nasıl anladın." der. İmam da:

"Ben onu bunu bilmem okuduğum kitap yazıyor." der.

Masum köylünün tüm itirazları sonuçsuz kalır ve boynu bükük halde dışarı çıkar. Dışarı çıktıkları esnada kapıda müftüyü görürler, durumu anlatırlar. Durumu anlayan müftü hışımla camiye girer ve imama bastonuyla birkaç tane vurur:

"Bizim kitabımızda böyle bir şey yazmıyor. Göster ben de bakayım sizin hangi kitabınızda yazıyor." der (KK.8). Halkın anlaşmazlıklarda ilk gittikleri kişiler olan din

adamlarının adaletle hükmetmemeleri insanlar arasında eşitsizlik meydana getirmektedir. Bu durum toplumsal sorunlara sebep olmakla birlikte bu kesime karşı bir güvensizlik duygusunun oluşmasına neden olmaktadır. Toplumda belirli kişilerin kayırma durumunu toplumun, gerçek yaşamın her alanına yerleşmiş bir anlayışı değiştirme çabasına girmemesi yönüyle Müftü Uyanık'ın eleştirel hedefindedir.

Halkın maruz kaldığı tüm haksız, adaletsiz ve sömürücü anlayışlara karşı çıkan Uyanık, fıkralarında tanıdıklık ilişkisiyle ortaya çıkan bir duruma rastlamaktayız. Müftü ile aynı aşirete mensup bir adam aralarında bir anlaşmazlık bulunan bir köylüsüyle Müftü Uyanık'a gelirler. Müftü ile aynı aşiretten olan adam her sözünün arasında onunla aynı aşiretten olduğunu söyler. Müftü Uyanık her ikisini de iyice dinledikten sonra aşiretine mensup olan adamın haksız olduğuna karar verir. Kendi lehine karar çıkmasını bekleyen adam Müftü Uyanık'a sitemle:

“ Seyda ama ikimizde aynı aşiretteniz.” der.

Müftü Uyanık:

“ Doğrudur ikimiz aynı aşiretteniz ama adalet bizim aşiretten değil.” cevabını verir (KK.5). Müftü Uyanık ile aynı aşiretten olmasının ona fayda sağlayacağı düşüncesine karşılık Uyanık'ın onun haksız olduğunu söylemesi karşısında şaşkınlığını gizlemeyerek *“ Seyda ama ikimizde aynı aşiretteniz.”* demesi adaletsizliğin önemli göstergelerinden olan kayırmanın toplumda normalleştiğini ortaya koyan bir durumdur. Müftü Uyanık, toplumda yer edinmiş bu duruma karşı çıkmaktadır.

Çok eski zamanlardan beri hemen hemen her toplumda aileler kurulmuş ve doğal olarak karı-koca ilişkileri söz konusu olmuştur. Aynı ortamda yaşayan bu kişiler arasında zaman zaman çatışmalar yaşanabilmektedir. Ev içerisinde belli başlı sorumlulukları olan bu bireyler görevlerini yerine getirmediklerinde ya da eksik yaptıklarında sorun büyümekte ve iş boşanmaya kadar gidebilmektedir. Müftü Uyanık fıkralarında bu durumun yaşanmaması için çiftlerin üzerine düşeni yapması gerektiğini anlatmak ister. Bir kadın Müftü Uyanık'a gelerek kocasının onu boşamak istediğini ve bu konuda kendisine yardımcı olmasını ister. Müftü Uyanık kadına sorar:

“ Kocan seni neden boşamak istiyor?”

Kadın şu cevabı verir:

“ Benim üstüme başıma dikkat etmediğimi, temiz olmadığımı söyler.”

Müftü kadına şöyle bir göz ucuyla bakar ve kocasının dediği gibi olduğunu görür:

“ Kızım, o zaman sen de üstüne başına dikkat et, temizliğe özen göster, biraz alımlı ol.” nasihatinde bulduktan sonra: *“ Böyle yaparsan Allah da seni sever, kocan da seni sever, ben de seni severim.”* der (KK.9). Aile düzenini koruması önem veren Müftü Uyanık bu fıkrasında iç güzelliğin yanında dış güzelliğin; iç temizlik kadar dış temizliğin de önemli olduğunu vurgular. Ailenin temelini bozulmaması için herkesin üzerine düşen vazifeyi yapması gerektiğini ifade eder.

Her ne iş olursa olsun o işin ustasına gitmek gerekir, konuyla ilgili herhangi bir bilgisi olmayan insanlara danışmak sorunlara yol açabilir. İşi ehline vermek gerektiği Müftü Uyanık fıkralarında karşımıza çıkmaktadır. Bir adam, Müftülüğe gelerek fıkhı bir

mesele sormak ister. O sırada Müftü yoktur ama memurlar, yardımcı olabileceklerini söylerler. Adam üzgün bir şekilde anlatır:

Ben hanımımınla tartıştım ve bunun sonucunda şu sözleri söyledim'...'Şimdi ben dinen hanımımı boşamış oldum mu?"

Müftülük memurları, kendi aralarında değerlendirme yapar ve hükmü verirler:

"Hanımını boşamışsın..."

Adam, üzgün bir şekilde ayrılır. Tam kapıdan çıkmak üzereyken Müftü Mehmet Uyanık Hoca gelir.

Memurlar," Müftü Efendi geldi, hocamıza soralım, tam emin olalım." derler.

Adam meseleyi anlatır ve Müftü Efendi, fıkhen adamın eşini boşamadığını anlar. Bu arada da eşinin ismini sorar.

"Kevser" der, adam.

Uyanık Hoca, kendine yakışır bir cevap verir:

"Kardeşim, Kur'an-ı Kerim'de Yüce Rabbimiz ne buyuruyor? İna a'taynakel Kevser (Şüphesiz biz sana Kevser'i verdik). Demek ki Allah sana Kevser'i bağışlamış. Doğruca hanımının yanına git, bir daha da hanımınla kavga etme!" (Gül,2019: 286-287). Önemli mesajlar içeren bu fıkra özellikle belli bir bilgi birikimi gerektiren konularda olur olmaz herkese gidilmemesi gerektiği o konunun uzmanlarına danışılması gerektiği mesajı ortaya çıkmaktadır. Toplumsal meselelerde işi bilmeyen insanlara danışmak aile facialarına yol açabilir, yuvalar yıkılabilir. Ayrıca aileler arasında sevgi ortamının olmaması bunun sonucunda tartışma ve kavga ortamının oluşmasının ve istenmeyen sonuçlara neden olabileceği eleştirisini yapar.

Sonuç

Bir kimseyi güldürmek, bir düşüncüyü açıklamak, bir tezi savunmak, bir kişiyi ikna etmek gibi amaçlarla anlatılan bir sözlü kültür ürünü olan fıkralar aynı zamanda toplumdaki haksızlıkların, kötülüklerin, düzensizliklerin, baskıların, ahlaki durumun, manevi değerlerin, toplumsal sorunların dile getirildiği anlatılardır. Müftü Uyanık fıkralarında tüm bu işlevlerin bulunduğunu söyleyebiliriz. Keskin zekasını dilin sihirli gücüyle birleştirerek bir yandan insanları güldürürken diğer yandan toplumdaki problemlere değinmiştir. Müftü Uyanık fıkralarının ilgi görmesinin nedenlerinden biri de toplumun karşılaştığı çoğu olumsuzlukları rahatlıkla eleştirmesidir. Bu yönü toplumsal çarpıklıkların en belirgin şekilde fıkralar aracılığıyla dile getirildiğinin bir göstergesidir.

Müftü Uyanık fıkralarında toplumda olumsuz kabul edilen hemen her tutum ve davranış eleştiri konusu olurken fıkra kahramanlarının aslında yaşadıkları toplumun aynası oldukları gerçeğini göz önüne sermektedir. Zalim yönetici, ağa ve beylerden kaynaklı toplumsal ya da bireysel huzursuzluklardan dolayı oluşan baskılara karşı verilen nükteli ve güldürü unsuru taşıyan cevaplar sayesinde halk içerisinde bir rahatlamaya vesile olmaktadır. Halkın onu sevmesi, benimsemesi şüphesiz fıkra tiplerinin temsil etme durumundan kaynaklanmaktadır. O; baskı altında bulunan, otoriteye ses çıkaramayan halkın temsilcisidir. O, sadece bir din görevlisi değil mizahın gücünü kullanarak birey-toplum, yönetilen-yönetici arasında hem düzeltici hem de uzlaştırıcı bir rol oynayan bir kişidir. Bu rolünün ortaya çıkmasında fıkra türünün güldürü özelliğinden gelen dolaylı yumuşatıcı özelliğinin etkisini unutmamak gerekir.

İncelenen fıkra metinlerine dayanarak fıkra türünün içerdiği mizahın din, adalet, aile, toplumsal değerler gibi son derece önemli toplumsal meseleleri ele alış biçimiyle bunlara dair toplumda bir farkındalık sağladığını, otorite olarak kabul edilen zorba kişilere karşı bir duruş sergilenebileceğine dair intibah uyandırdığını söyleyebiliriz. Bunların nihayetinde insan oldukları ve herhangi bir insan gibi eleştirilebileceklerini mesajını verir. Müftü Uyanık, nükte ve mizahı kullanarak savaştan, çatışmadan, kırmadan, dökmeden hem eleştiri yapılabileceğini hem de bu yolla ders verilebileceğini; fıkra ile toplumun eğitilebileceğini göstermektedir.

KAYNAKLAR

a) Yazılı Kaynaklar

AVCI, Artun, (2003), "Toplumsal Eleştiri Söylemi Olarak Mizah ve Gülmece", **Birikim Dergisi**, S.166: s 80-96.

BAŞGÖZ, İlhan (1999), *Geçmişten Günümüze Nasreddin Hoca*, İstanbul: Pan Yayıncılık.

BAYRAKTAR, Zülfikar, (2012), Nasreddin Hoca ve Timur Konulu Fıkraların Gülmede Üstünlük Kuramı Açısından Değerlendirilmesi, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, S. 1: s 265-274

DÜZGÜN, Ülkü, (2017), Nasreddin Hoca Fıkralarında Siyasal Eleştiri, *Türk Fıkra Kültürü Tanım Tahlil Yöntem* (Ed. K. Öncül, S. Çek), Ankara: Akçağ Yayınları

EMEKSİZ, Abdulkadir, (2010), ***Bir İstanbul Kahramanı Bekri Mustafa***, İstanbul: Mühür Kitaplığı

GÖKŞEN, Cengiz, (2002), Temel Fıkraları Üzerine Bir Araştırma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

<https://islamansiklopedisi.org.tr>. (2020.03.31). <https://islamansiklopedisi.org.tr/sakal> adresinden alındı

KURGAN, Şükrü (1986), ***Nasrettin Hoca***, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

ÖZDEMİR, Nebi, (2010), "Mizah, Eleştirel Düşünce ve Bilgelik: Nasreddin Hoca", **Milli Folklor**, S. 87: s. 27-40.

SAKAOĞLU, Saim, (1952), ***Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca***, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.

SEYYAR, Ali, (2003), ***Ahlak Terimleri (Ansiklopedik Sözlük)***, İstanbul: Beta Yayınları

SOL, Selma, (2019), "Nasreddin Hoca Fıkralarında Yoksulluk Eleştirisi" *Folklor/edebiyat*, C. XXV, S. 97: s.55-70

ŞENOCAK, Ebru, (2017), ***İronik Yaşamda Sonsuza Yürüyen Kahraman Nasreddin Hoca***, Ankara: Akçağ.

ŞENOCAK, E. Ve F. ALSAÇ, (2020), İncili Çavuş Fıkralarında Kış/Taşlama Miti, **Milli Folklor**, C. 16, S.127

ŞİMŞEK, Esmâ, (2015), Türk Halk Edebiyatı Anlatı Türleri İçerisinde Fıkraların Yeri, **Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi**, S: 6: s.195-235

ŞİMŞEK, E. ve Ö.F. ELALTUNTAŞ, (2018), Osmanlı Devleti'nde Uygulanan İçki Yasağının Fıkralara Yansıması, **Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi**, C.VI, S.16: s 21-38

TÜRKÇE SÖZLÜK, (2005), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

YAZICI, Hikmet, (2013), Bektaşî Fıkralarının Mizah Anlayışı ve İşlevi Bağlamında Bireysel ve Toplumsal Ruh Sağlığı, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi**, S. 65: s 281-298

YILDIRIM, Besim, (2015), "Mizahta Yerel Unsurların Kullanımı ve Toplumsal Eleştiri Söyleminin Geliştirilmesi", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.XIX, S. 2: s 121-160

YILDIRIM, Dursun, (1999), **Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları**, Ankara: Akçağ Yay.

b) Sözlü Kaynaklar

KK.1: Abdulhay Balyen, 1957, Silvan, Okur yazar değil, Emekli, Evli, Silvan

KK.2: Ebubekir Bayhan, 1981, Silvan, Lise Mezunu, Memur, Evli, Silvan

KK.3: İshak Pulgat, 1980, Silvan, Lise Mezunu, İşçi, Evli, Silvan

KK.4: İzzet Eser, 1966, Silvan, Lise Mezunu, Memur, Evli, Silvan

KK.5: Mehmet Bingöl, 1978, Silvan, Yüksekokul Mezunu, Güvenlik Görevlisi, Silvan

KK.6: Mehmet Metin Kılıçaslan, 1961, Silvan, Ortaokul Mezunu, Emekli, Silvan

KK.7: Mehmet Sulhan, 1979, Silvan, Lise Mezunu, Elektrikçi, Evli, Silvan

KK.8: Salim Gezer, 1979, Silvan, Ön Lisans Mezunu, İmam, Evli, Silvan

KK.9: Sedat Baykara, 1982, Silvan, Yüksekokul Mezunu, Memur, Bekar, Silvan

KK.10: Şakir Neğince, 1959, Silvan, İlkokul Mezunu, Emekli, Evli, İstanbul

KK.11: Vahdettin Onur, 1969, Kozluk, Lise Mezunu, İmam, Evli, Kozluk

KK.12: Yaşar Eser, 1973, Silvan, Lise Mezunu, İşçi, Evli, Silvan